

אוניברסיטת בר-אילן

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

ש ב ע י

פרשות מטות מסעי, תשס"ב
מספר 452מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

ויקרא לה נבח בשמו - מה בין "בשמו", לבין: "על שמו"

ר' יהודה חסיד, מרבני אשכנז הנוודעים בימי הביניים (ד' אלפים, תתק"י [1150]–תתקע"ז [1217]), כתב חיבורים רבים, ואחד מהם ידוע בשם: צוואת ר' יהודה חסיד. בחיבור זה יש הוראות, או הנהגות, שלכאורה אינן נמצאות בדברי חז"ל, ומהן כאלה הנראות כנוגדות את האמור בתלמוד. חכמי הדורות עסקו רבות בצוואה זו, ואין כאן המקום להאריך. נדגים רק פרט אחד מתוך הצוואה, וכיצד ניסו חכמי הדורות למצוא את מקורו בתורה.

נאמר בצוואה:¹ "לא ישא אשה ששמה כשם אמו או שמו כשם חמיו, ואם נשאה ישנה שם האחד אולי יש תקוה".

ההסבר המקובל הוא שכאשר שם הכלה הוא כשמה של החמות, או שם הבעל כשם חמיו, אזי הדבר יגרום לאי קיום מצוות כיבוד אב ואם כהלכתה. כיצד? כאשר החתן יקרא לכלתו בשמה, יהיה מקום לטעות ולומר כי הוא קרא לאמו, והרי לפי ההלכה אסור לאדם לקרוא לאמו בשמה הפרטי.² יש אומרים כי יש בכך גם עניין של צניעות, שמא יקרא לכלתו, ואמו תחשוב שמתכוון אליה.

חכמי האחרונים הסכימו שהוראתו של ר"י חסיד אינה חלה כאשר משנים את השם לפני הנישואין, ודבריו "אולי יש תקווה" מתייחסים רק לשינוי שם אחר הנישואין. מכאן עולה השאלה אם תוספת שם נחשבת כשינוי השם. לדוגמה, נניח כי שם הכלה ושם החתן הוא רחל. לפי הצוואה אסור לבני הזוג להתחתן. נניח שמעכשיו נקרא לכלה: רחל לאה, או: לאה רחל, האם שינויו בכך את שמה והם רשאים להתחתן, או אולי לא הועלנו, והאיסור עומד בתוקפו.

בפרשת מטות נמצא תשובה לכך. בסופה נאמר: "ויאיר בן מנשה הלך וילכד את חותיהם ויקרא אתהן חות יאיר. ונבח הלך וילכד את קנת ואת בנתיה ויקרא לה נבח בשמו" (במד' לב, מא–מב).

הן יאיר והן נבח קראו למקומות שכבשו בשמם. אבל התורה מדגישה זאת רק ביחס לנבח "ויקרא לה נבח בשמו", ואילו ביחס ליאיר אין התורה מציינת "בשמו". על יסוד הבדל זה, מסיקים האחרונים שהתורה מלמדת אותנו שהמקום "חות יאיר" אינו קרוי בשמו של יאיר. מכאן המסקנה שתוספת כל שהיא לשמו של אדם, במקרה שלנו המילה "חות", יוצרת שם חדש, שאינו שמו המקורי של האדם.³ אם נחזור לשאלה דלעיל, הרי שהכלה הנקראת מעתה רחל לאה, קיבלה שם חדש לגמרי, שאין לו כל קשר עם השם הקודם, רחל. אגב, בזה נוכל להבין את המקפידים לקרוא לאדם בשני שמותיו. כגון, אם שמו הוא: ראובן שמעון, יקפידו לקרוא לו תמיד: ראובן שמעון, ולא: ראובן, או: שמעון, כי אין זה קיצור של שמו, אלא זהו שם

¹ השתמשתי בצוואת ר"י חסיד שנדפסה בספר חסידים, מהד' ר"ר מרגליות, ירושלים תשי"ז, עמ' יז. על השיטות השונות ראה בהערות ר"ר מרגליות בכל המוזכר בצוואה. על הנוסחים של הצוואה על פי כתבי יד ודפוסים, ועל עניינים נוספים, ראה: רא"י שבת, "צוואת רבי יהודה חסיד", טללי אורות, שנתון מכללת אורות ישראל, י (תשס"ב), עמ' 82–152. בסוף המאמר נרשמה גם ספרות. בעמ' 127 נמצאת ההוראה שלנו, ושינויי הנוסח שם אינם משמעותיים.

² איני נכנס לפרטים הלכתיים נוספים, כגון: האם האיסור הזה הוא דווקא בפני אמו, מה בדבר שם כינוי, ועוד.
³ מסקנה זו נכונה גם לגבי שם מקום. קללת יהושע: "ארור האיש לפני ה' אשר יקום ובנה את העיר הזאת את יריחו" (יהו' ו, כו) וגו', התפרשה בסנהדרין קיג, ע"א גם כאיסור של בניית עיר אחרת בשם יריחו. בדורנו נבנתה "ורד יריחו". מבלי לדון בשאלה הכללית האם איסור יהושע קיים כיום, שזה נושא בפני עצמו, הרי שלאור האמור אין בכך איסור. כך כתב גם ר"י שורץ, תפארת יריחו, ירושלים תשנ"ד, עמ' 72, בלא סימוכין לדבריו.

שונה לחלוטין. נמצא לפי זה כי גם השם: ראובן שמעון, אינו זהה עם: שמעון ראובן, אלא הם שני שמות שונים.⁴

מעניין שלושה חכמים הביאו ראיה זו: ר"ב אפשטיין בספרו תוספת ברכה על התורה; ר"ר מרגליות בהערה לה לצוואת ר"י חסיד; ר"א סילבר, בעקבות מעשה שהיה, שלא בקשר לנישואין.⁵ כשנולד בנו הראשון של ר' אייזיק אוזבאנד, ראש ישיבת טלז-קליבלנד, הוא רצה לקרוא לו על שם חותנו ר' אברהם יצחק בלוך הי"ד, רבה של טלז. אבל הוא נסתפק בדבר הואיל והוא עצמו נקרא יצחק אייזיק, ולפי מנהגי האשכנזים, אין לקרוא לאב ולבנו באותו שם. ר"א סילבר השיבו שהוא יכול לקרוא לבנו אברהם יצחק, משום ששם זה נחשב שונה לחלוטין משמו שלו (יצחק אייזיק), והביא את הראיה דלעיל.

ר"ב אפשטיין ור"א סילבר הפנו לאמור בדברים (ג, יד): "יאיר בן מנשה לקח את כל חבל ארגב עד גבול הגשוירי והמעכתי ויקרא אתם על שמו את הבשן חות יאיר עד היום הזה". היינו, הכתוב דייק ואמר "על שמו" ולא "בשמו", ללמדך שחות יאיר הם "על שמו", כי שם זה אינו שמו ממש. אגב, לא מצאתי במילונים או בספרי לשון, את ההבחנה הלשונית הזו.

נוסיף על דבריהם את הכתוב: "ואבשלם לקח ויצב לו בחיו את מצבת אשר בעמק המלך כי אמר אין לי בן בעבור הזכיר שמי ויקרא למצבת על שמו ויקרא לה יד אבשלום עד היום הזה" (שמו"ב יח, יח). היינו הואיל והמקום נקרא "יד אבשלום", הרי שיש כאן תוספת לשמו של אבשלום, ולכן מדייק הכתוב ואומר "על שמו".

יש ושינוי שם מתבטא בתוספת אותיות בלבד, וגם כאן הכתוב מדייק ואומר "על שם". כגון: "ויקן את ההר שמרון מאת שמר בככרים כסף ויבן את ההר ויקרא את שם העיר אשר בנה על שם שמר אדני ההר שמרון" (מל"א טז, כד). וכן: "על כן קראו לימים האלה פורים על שם הפור" (אסתר ט, כו).

אמנם בכתוב: "למקום ההוא קרא נחל אשכול על אדות האשכול אשר כרתו משם בני ישראל" (במ' יג, כד), לא ניתן להשתמש במונח "על שם", שהרי אין לאשכול שם עצמי, אבל יש כאן דמיון לאמור לעיל.

ברם, יש לעיין בפסוק: "ויעשו את אבני השהם מְסֻבֹּת מְשֻׁבָּצֹת זהב מִפְתָּחֹת פְּתוּחֵי חוֹתֵם על שמות בני ישראל" (שם' לט, ו), ובהמשכו: "והאבנים על שמות בני ישראל הנה שתיים עשרה על שמות פתוחי חתם איש על שמו לשנים עשר שבט" (שם שם, יד). הרי מדובר כאן בכתיבת שמות השבטים על האבנים ללא שינוי, ומדוע נאמר כאן "על שם"?

התשובה ברורה. האבנים אינן נקראות בשם השבטים, וגם לא על שם השבטים. כוונת הכתוב היא כאילו נאמר: מפתחות פתוחי חותם ועליהם שמות בני ישראל, או בפסוק השני יש לקרוא: על האבנים שמות בני ישראל וכו'. הוכחה לכך הם הפסוקים המצויים על פעולה זו, וכך נאמר בהם: "ולקחת את שתי אבני שהם ופתחת עליהם שמות בני ישראל. ששה משמותם על האבן האחת ואת שמות הששה הנותרים על האבן השנית כתולדתם" (שם' כח, ט-י). היינו, כתיבת השמות על האבנים.

כך ניישב גם האמור בפסוק: "ושערי העיר על שמות שבטי ישראל שערים שלושה צפונה שער ראובן אחד שער יהודה אחד שער לוי אחד" (יחז' מח, לא). גם כאן הכוונה היא שמות השבטים כתובים על שערי העיר, ומבנה הפסוק הוא ממש כמבנה שראינו לעיל.

נותר לדרון בפסוק הבא, המדבר בנושא הייבום: "והיה הבכור אשר תלד יקום על שם אחיו המת ולא ימחה שמו מישראל" (דב' כה, ו). לפי האמור עד עתה, פשוטו של מקרא הוא שאפשר שהתורה רמזה, כי אין לקרוא את הבן הנולד בשם אחיו ממש, אלא בשם שיש לו קשר ושייכות עם שם הנפטר. לדעת חז"ל מתפרש הפסוק אחרת, ואלו דבריהם (יבמות כד, ע"א):

ת"ר... יקום על שם אחיו - לנחלה, אתה אומר: לנחלה, או אינו אלא לשם. יוסף, קורין אותו יוסף; יוחנן, קורין אותו יוחנן.⁶ נאמר כאן יקום על שם אחיו, ונאמר להלן על שם אחיהם יקראו בנחלתם, מה שם האמור להלן נחלה, אף שם האמור כאן לנחלה.

לאמור, היה מקום לומר כי יש מצווה לקרוא לנולד כשם הנפטר, אבל חז"ל מסיקים שאין מדובר כאן על קריאת שם כל עיקר, אלא על העמדת הנולד בנחלתו של הנפטר.⁷ א"כ המונח "על שם" מתאים כאן.

⁴ על החכמים שפסקו כן וללא קשר עם ראיות מהפסוקים, ראה בהערות ר"ר מרגליות שם.

⁵ כך כתב ר"ד אליאך בספרו פנינים משלחן גבוה, ירושלים תשנ"ה, סוף פר' מטות, והוא מציין כי שמע זאת מפי ר"א אוזבאנד בעל המעשה (בני ד"ר בעז נ"י הפנני למקור זה). ר"ד אליאך מוסיף כי שמע מפי הגרש"צ ויטשיק, רב בבליטמור, שכבר שמע כזאת בשם הגאון הרוגצ'ובר. עוד מוסיף ר"ד אליאך שכן מפורסם גם בשם החזון איש. ואכן מצאתי הוראה בעניין דומה לכך, בספר פאר הדור, תולדותיו של החזון איש, בעריכת ר"ש כהן, בני ברק תשל"ג, ח"ד, עמ' ר, ללא הראיה מהכתוב, ע"ש.

⁶ דוגמות אלו אינן דוגמות של "על שמו" אלא "בשמו", אבל אפשר שחז"ל לא דייקו כאן, כי המסקנה ממילא אינה בכיוון זה.

נסיים במונח הנזכר בפסוק הבא: "וידע קין את אשתו ותהר ותלד את חנוך ויהי בנה עיר ויקרא שם העיר כשם בנו חנוך" (בר' ד, יז). מה ההבדל בין "כשם" לבין "בשם"? תשובה לכך מצאנו בפסוק הבא: "ויקראו ללשם דן כשם דן אביהם" (יהו' יט, מז). אותו עניין נמצא גם בספר שופטים, וכך נאמר שם: "ויקראו שם העיר דן בשם דן אביהם" (שופ' יח, כט). הרי לנו כי אין הבדל בין "כשם" לבין "בשם". ואכן בשני הפסוקים הללו קריאת השם היא ללא שינוי, ולכן המונח "בשם" הוא מתאים בהחלט.

פרופ' יעקב שפיגל
המחלקה לתלמוד

⁷ הרמב"ן שם מוכיח את נכונותו של פירוש זה על יסוד דברי בעז: "וגם את רות המאביה אשת מחלון קניתי לי לאשה להקים שם המת על נחלתו ולא יכרת שם המת מעם אחיו" (רות ד, י), אבל הבן הנולד לא נקרא מחלון, אלא הוא נקרא עובד.